

Павленко В. В. Теоретичні основи застосування проблемних ситуацій в освітньому процесі вищої школи // Актуальні проблеми управління освітою і навчальними закладами: зб. наук. пр. / Електронне видання; за заг. ред. В.Ф. Русакова, І. М. Зарішняк. Вип. 4. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2021. С.99 – 106.

Павленко В. В., канд. пед. наук, доц.,
доцент кафедри педагогіки, професійної освіти
та управління освітніми закладами
*Житомирський державний університет імені Івана Франка,
Україна*

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРОБЛЕМНИХ СИТУАЦІЙ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ВИЩОЇ ШКОЛИ

У сучасній педагогіці акцент робиться на формуванні активної, творчої особистості, яка усвідомлює проблеми людства як глобальні, так і регіональні, готової посильно брати участь в їх вирішенні. Сьогодні необхідні люди, які вміють шукати нові шляхи розв'язання запропонованих завдань, знаходити вихід з проблемної ситуації.

Проблемна активність – це одна з центральних проблем педагогіки й методики. Вона була стрижнем багатьох педагогічних теорій минулого (Я. Коменського, Й. Песталоцці, А. Дістерверга, К. Ушинського). І це не випадково, оскільки сам процес людського пізнання носить активний, творчий характер, а людські здібності, в тому числі й пізнавальні, розвиваються в активній самостійній діяльності.

Мета статті – проаналізувати теоретичні основи застосування проблемних ситуацій в освітньому процесі вищої школи.

Одним з найважливіших напрямків вдосконалення освіти є пошук і впровадження в освітній процес вищої школи проблемних технологій. Методи проблемного навчання передбачають багатосторонню комунікацію між педагогом і студентом, а також всередині колективу з метою обговорення проблемних питань та пошуку рішень у співпраці всіх суб'єктів [1].

Проблемно-пошуковий підхід – це оптимальний варіант для викладання навчального матеріалу. Саме він допомагає студентам відкривати нові знання, а не отримувати їх в готовому вигляді. При цьому педагог може використовувати на заняттях різні способи отримання нових знань: і активні, і пасивні, які складають в комплексі єдине інформаційно-освітнє середовище [2, с. 38].

Розв'язання проблемних завдань було введено в освіту ще в давні часи, наприклад, під час евристичних бесід Сократ навчав своїх слухачів критично мислити, логічно пояснювати. Проблемне навчання бере початок з часів створення дослідного методу, розробленого Дж. Дьюї. Праці Ж. – Ж. Руссо, Й. Песталоцці, А. Дістерверга, К. Ушинського та інших представників були присвячені суті проблемному навчанню – активізації знань людини шляхом її включення до дослідницької діяльності [3, с. 5–7].

Проблемне навчання – це навчання, яке передбачає створення проблемних ситуацій і обговорення можливих підходів до їх розв'язання, під час якого студенти вчаться застосовувати раніше засвоєні знання і набуті навички та вміння й опановують досвідом творчої діяльності.

Як модель, проблемне навчання має кілька аспектів або стратегій. Проблемне навчання зосереджується на практичному навчанні студентів, а не на запам'ятовуванні фактів. Воно спонукає студентів до використання навичок мислення високого рівня, які вимагають від них аналізу висловлювання, створення продукту, захисту думки або оцінки судження. Всі студенти максимально залучені й активні та вчаться працювати в групах, задаючи/відповідаючи на питання і підтримуючи/розвиваючи думки інших.

Своєрідність проблемного навчання полягає в тому, що студенти систематично залучаються педагогом у процес пошуку доказового рішення нових для них проблем, завдяки чому вони навчаються самостійно здобувати знання, застосовувати раніше засвоєні й опановують досвідом творчої діяльності [4].

Проблемне навчання – це розвивальний освітній процес, основним змістом якого є *проблемні ситуації*, які спрямовані на формування продуктивного мислення студентів, розвиток їх критичного і логічного мислення. Проблемне навчання – це такий навчальний підхід, коли студенти вчаться розв'язувати складні відкриті завдання. Студенти керуються своїми поточними знаннями про проблему, накопичений досвід, визначають інформацію, яку їм необхідно знати для розв'язання проблеми, і стратегії, які вони використовують.

Традиційні підходи в навчанні часто слідують лінійному процесу, коли педагог диктує, що має бути зроблено: спочатку подається інформація і деталі, які студенти потім використовують для розв'язання проблеми. У проблемному навчанні спочатку висувається проблема, створюється проблемна ситуація, в якій студенти працюють в невеликих групах для її розв'язання.

Безсумнівно, будь-що може бути адаптовано під проблемне навчання з творчим потенціалом. Існує кілька універсальних характеристик реалізації проблемного навчання:

- проблемна ситуація повинна мотивувати студентів шукати більш глибоке розуміння концепцій, ідей;
- завдання повинно вимагати від студентів вміння приймати обґрунтовані рішення і захищати їх;
- проблемне завдання повинно містити зміст попередніх занять;
- якщо проблемне завдання використовується для групового проєкту, йому необхідний певний рівень складності, щоб забезпечити діяльність кожного студента над його розв'язанням;
- при використанні багатоетапного проєкту його початкові етапи повинні бути відкритими й цікавими для студентів, щоб викликати в них інтерес і мотивувати до розв'язання проблеми.

М. Махмутов пропонує класифікувати види проблемного навчання відповідно до наявних видів творчості: наукової, практичної та художньої творчості [5, с. 82]. *Перший вид* ґрунтується на теоретичному дослідженні проблеми. Для того, щоб вирішити ситуацію, студентам необхідно подати факти, знання, закони, вивчити можливі докази, теореми. *Практична творчість* передбачає розв'язання проблеми в новій ситуації, пошук її застосування, постановка навчальних проблем на практиці. *Художня творчість* передбачає застосування творчих здібностей студентів при виявленні й розв'язанні проблемного завдання, наприклад, рольові ігри, танці, драматизація та ін.

Незважаючи на відмінності, представлені вище види проблемного навчання спрямовані на творчий розвиток особистості. Студенти проявляють себе як суб'єкти навчальної діяльності, які розвивають в собі критичне та логічне мислення.

Основне в проблемному навчанні – це створення проблемної ситуації. Проблемна ситуація – це ситуація пізнавальної складності, спрямована на розв'язання певної проблеми й таким чином або залучає студентів до самостійного пізнання елементів нової теми, або спонукає їх на більш усвідомлене і більш глибоке вивчення вже знайомої їм теми.

Проблемна ситуація, як зазначалося раніше, є одним з основних елементів проблемного навчання, за допомогою якого пробуджується думка, пізнавальна потреба студентів, активізується мислення» [6, с. 134].

Проблемні ситуації являються в формі проблемних задач, а саме:

- пізнавально-лінгвістичні (наочність, кросворди та ін.);
- пізнавально-комунікативні (можуть створюватися на основі моделювання життєвих ситуацій, які були б цікавими для студентів);
- духовно-пізнавальні (повинні ґрунтуватися на розв'язання проблем внутрішнього світу людини).

Проблемна ситуація повинна відповідати наступним вимогам [5, с. 85]:

- містити елементи новизни у змісті;
- включати перешкоду на шляху до досягнення мети, а також невідомі компоненти в структурі смислового змісту відповідно до потреб і можливостей студентів;
- містити недоліки, що пред'являються з логічної послідовності.

Отже, проблемне навчання передбачає постановку проблемного завдання, моделювання проблемної ситуації, спонукає студентів до творчості, дослідження, передбачає мобілізацію свого досвіду і його збагачення (пошук інформації), стимулює всі види мислення, передбачає активну взаємодію та спілкування студентів один з одним і педагогом. Відповідно, включеність студента в проблемне навчання вимагає його суб'єктної позиції.

Проблемна ситуація – це співвідношення обставин і умов, у яких розгортається діяльність людини або групи, що містить протиріччя і не має однозначного розв'язання. Пошук призводить до вирішення протиріччя та продуктивного розвитку того, хто здійснював пошукову діяльність [7, с. 70].

Проблемні ситуації можуть бути:

- проблемно-інформаційні, засновані на різних рівнях інформованості співрозмовника, коли один співрозмовник щось знає, а інший хоче знати;
- проблемно-спонукальні, коли один спонукає до діяльності іншого;
- проблемно-оцінюючі, коли співрозмовника спонукають до висловлення свого ставлення, своєї позиції [8, с. 166–170].

За видом інформаційно-пізнавальної суперечності виокремлюють такі типи проблемних ситуацій:

- усвідомлення студентами недостатності попередніх знань для пояснення нового факту;
- зіткнення студентів з необхідністю використання раніше засвоєних знань у нових практичних умовах;
- суперечність між теоретично-можливим шляхом розв'язання завдання та практичною нездійсненністю обраного способу;
- суперечність між практично досягнутим результатом виконання навчального завдання та відсутністю у студентів знань для його теоретичного обґрунтування.

Залежно від властивостей невідомих, які потрібно розкрити в проблемній ситуації, вони бувають:

- основними (невідоме є основним відношенням або закономірністю у темі, що вивчається);
- допоміжними (невідоме є вужчим відношенням чи закономірністю).

За способом подачі інформації проблемні ситуації бувають:

- текстовими (виникають під час осмислення студентами інформації, що міститься у тексті або графічному матеріалі (у схемах, кресленнях);
- безтекстовими (створюються усно, через матеріалізовану ситуацію – демонстрацію за допомогою пристрою чи природного явища).

За часом вирішення:

- короткочасними (використовують для оперативної активізації діяльності студентів);
- тривалими (розв'язується не на одному занятті, а через два-три).

Створити проблемну ситуацію в навчанні – означає ввести протиріччя, зіткнення з яким викличе у студентів емоційну реакцію.

Узагальнивши досвід вітчизняних і зарубіжних учених, й спираючись на власний досвід, ми можемо виокремити певні способи створення проблемних ситуацій [9, с. 18–19]:

- спонукування студентів до теоретичного пояснення фактів, явищ, зовнішньої невідповідності між ними;
- застосування навчальних і життєвих ситуацій, які виникають під час виконання практичних завдань. У цьому випадку проблемні ситуації виникають під час спроби самостійно досягти поставлених цілей;
- орієнтація проблемних завдань на пояснення явищ або пошук шляхів їх практичного застосування;

- спонукання студентів до аналізу фактів та явищ, які спричиняють суперечності між власними уявленнями й теоретичним трактуванням цих фактів;

- висування припущення, оформлення висновків та їх перевірка;

- спонукання студентів порівнювати, зіставляти факти, явища, правила, дії, в результаті чого виникає проблемна ситуація;

- спонукання студентів до попереднього узагальнення нових фактів. Завдання, яке містить новий матеріал, передбачає порівняння певних фактів і явищ та здійснення самостійного узагальнення;

- ознайомлення з фактами, які мають незрозумілий характер і призвели до утворення наукової проблеми. Як правило ці факти та явища суперечать уявленням і поняттям учнів, що можна пояснити недостатніми попередніми знаннями;

- організація міжпредметних зв'язків, оскільки навчальний матеріал певної освітньої компоненти не забезпечує створення проблемної ситуації;

- варіювання завдання, перефразування питання.

Створюючи різні проблемні ситуації, потрібно дотримуватись певних правил їх укладання, а саме:

- виконання завдання повинно передбачати оволодіння новими знаннями, розвиток умінь, формування навичок;

- завдання мають відповідати інтелектуальним можливостям студентів;

- містити правдиві та реалістичні проблеми, які представляють інтерес для сучасного суспільства, науки та освіти;

- передбачати комплексне їх розв'язання, аналіз і узагальнення вивченого й зібраного самостійно матеріалу з метою знаходження оптимального шляху досягнення поставленої мети;

- мати міждисциплінарний характер;

- мотивувати студентів до самовдосконалення й самоосвіти;

- передбачати право вибору й можливість контролювати процес;

- налаштовувати на співпрацю, встановлювати партнерські стосунки один з одним та з педагогом;

- стимулювати пізнавальну діяльність студентів, надаючи їм свободу вибору й самостійність.

Важливою умовою розробки проблемної ситуації є послідовна система її впровадження у навчальний процес. Вважаємо за доцільне навести правила, які визначають послідовність використання проблемних ситуацій [10, с. 71–81].

1. Продумуючи проблемну ситуацію, слід розробити систему завдань, яка б слугувала підґрунтям створення проблемної ситуації.

2. Розроблена система проблемних завдань повинна охоплювати повністю всю тему модуля, що вивчається. Ця система має забезпечувати послідовний розвиток знань і вмінь.

3. На різних етапах вивчення певної теми проблемні ситуації виконують різні дидактичні функції. На початковому етапі проблемна ситуація має забезпечити пізнавальну потребу опанувати тему. Проблемні ситуації, які

передують оволодінню системою знань, є основними або тематичними. Наступні конкретні проблемні ситуації слугують подальшому опрацюванню основного проблемного завдання, яке потребує не окремих конкретних знань, а усієї системи знань і вмінь, що здобуваються.

4. Проблемні ситуації повинні містити конкретні поступові кроки опанування новими знаннями та діями, які має здійснювати кожен студент залежно від своїх можливостей.

5. Варто виокремити основні знання і дії й визначити їх оптимально ефективну послідовність засвоєння, що стимулюватиме пізнавальну діяльність студентів.

Варто зауважити, що проблемна ситуація повинна викликати зацікавленість у студентів, бажання у всьому розібратись самостійно. Тому інформація, яку вони отримують у результаті розв'язання проблеми, повинна мати особистісну значущість, бути важливою в навчальному плані й практичному застосуванні.

Проблемне навчання – це підхід, який формує творчу, розумову активність кожного учня, спонукає до пошуку і відкриттю нових знань при вирішенні того чи іншого протиріччя. Важливо, що студенти самостійно працюють над розв'язання проблеми, а не отримують знання в готовому вигляді. Переваги проблемного навчання:

- висока самостійність студентів;
- формування пізнавального інтересу й особистісної мотивації студента;
- розвиток розумових здібностей студентів.

Основний недолік даного типу навчання полягає в тому, що він вимагає великих витрат часу, але, незважаючи на це, проблемне навчання є найбільш ефективним типом навчання.

Список використаних джерел

1. Павленко В.В. Проблемні ситуації: поняття і типи. *Нові технології навчання: збірник наукових праць*. Інститут інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки України, Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки. Київ, 2014. Вип.83. С. 196–202.
2. Коваленко Ю.А. Использование информационных технологий в обучении иностранным языкам. *Иностранные языки*. 2009. № 4. С. 37–41.
3. Медведюк О. Проблемні ситуації на уроках як мотивацій-ний компонент. *Початкова школа*. 2006. № 4. С. 5–7.
4. Ильин Е. П. *Психология творчества, креативности, одаренности*: пособие. СПб.: Питер, 2012. С. 354–355.
5. Махмутов М. И *Организация проблемного обучения в школе*. Книга для учителей. Москва: Просвещение, 1977. 240 с.
6. Кулецька Т. Ю. Використання проблемних ситуацій на уроках англійської мови в початкових класах. *Український психолого-педагогічний вісник*. Київ: Педагогічний інститут Київського університету ім. Б. Грінченка, 2016. Вип. №18. С. 9.
7. *Словник базових понять з курсу «Педагогіка»*: навч. посібн. для студ. вищ. навч. закл. / укладач О.Є. Антонова. Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2011. 104 с.
8. Дмитренко Н.Є., Доля І.В. Застосування проблемно-орієнтованого навчання на заняттях з іноземної мови у вищому навчальному закладі. *Сучасні інформаційні технології*

та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. праць. Київ-Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2016. Вип. 46. С. 166–170.

9. Ромашкіна Г. І. *Шляхи створення проблемних ситуацій на уроці іноземної мови.* Умань: Уманський державний педагогічний університет ім. П. Тичини, 2015. С. 18–19.

10. Budas I. Assessment of Foreign Language Proficiency in Problem-Based Learning. *European Humanities Studies: State and Society*, 2016. № 4. P.71–81.

Додаток 1

Прізвище, ім'я, по батькові (вказати повністю усіх співавторів)	Павленко Віта Віталіївна
Науковий ступінь, вчене звання Для здобувачів ступінь освіти (здобувач освітнього ступеня молодший бакалавр, бакалавр, магістр, доктор філософії)	Кандидат педагогічних наук, доцент
Місце роботи (повна назва організації, закладу освіти)	Житомирський державний університет імені Івана Франка
Посада (для здобувачів курс, факультет, спеціальність)	Доцент кафедри педагогіки, професійної освіти та управління освітніми закладами
Науковий керівник (для здобувачів) із зазначенням наукового ступеня та посади	
Частина 1. Особливості управління навчальним закладом у сучасній системі освіти	
Частина 2. Педагогіка вищої школи: теорія, практика, історія	Частина 2. Педагогіка вищої школи: теорія, практика, історія
Повна назва доповіді	Теоретичні основи застосування проблемних ситуацій в освітньому процесі вищої школи
E-mail, контактний телефон (обов'язково)	pavlenko-vita@neta.ua +38 096 64 34 920